

grond van het zijnde, het hoogtepunt van de hiërarchische wereldorde ⁹⁾. In al het lagere is beweging, waaronder te verstaan is alle verandering, zoowel van kwaliteit, als van quantiteit, als van plaats. En alle beweging is streving, van materie tot vorm, van potentie tot actie, van mogelijkheid tot verwezenlijking ¹⁰⁾. Aarde, water, vuur en lucht zijn de elementen van het ondermaansche, en hun streven naar de hun toekomende natuurlijke plaats in de wereldruimte is oorzaak der aardische bewegingen. De aarde als geheel heeft haar natuurlijke plaats in het midden der wereldruimte. Zij is van het goddelijke het verst verwijderd. De hemellichamen zijn eenvoudiger wezens, uit een volmaakter element, de aether, bestaande. Hun bewegingen kunnen daarom niet anders dan uit uniforme spherische bewegingen zijn samengesteld. Zon en maan staan de aarde te na, dan dat zij naar den hoogsten graad van volmaaktheid zouden streven. Met hun vijf wentelingen vergenoegen zij zich in een geringere graad van volmaaktheid. Ook de bewegingen van Mercurius zijn vijf in getal, maar deze sluiten aan die der hoogere planeten reeds aan. Bij Venus en Mars openbaart zich de streving naar het goddelijke in niet minder dan negen wentelingen. Jupiter en Saturnus zijn de volmaaktheid reeds naderbij, zoodat hun streven in zeven rotaties voldoende uitdrukking vindt. De sterren bereiken tenslotte in slechts één uniforme rotatie haar goddelijk doel ¹¹⁾. De doelloorzaak van al deze bewegingen is god, het ideaal der perfectie, materielooze vorm, pure acte. Bij hem is noch streven, noch bewegen, immers waar zulks nog gevonden wordt is niet de volkomen volkomenheid. Hij is een intelligentie, want denken is hooger dan niet denken, en kennen hooger dan niet kennen. Maar hij denkt alleen zichzelf en kent alleen zichzelf. Want het andere te denken en het andere te kennen, zou opnieuw zijn een uittreden uit zijn volkomenheid ¹²⁾.

De atomistiek en het Aristotelisch systeem wedijveren in grootscheit en eenheid van conceptie. Terwijl de eerste in de materie het kernprincipe voor haar wereldverklaring vindt, stijgt het tweede uit de materie op tot het goddelijke. Terwijl de eerste de strekking heeft god te elimineeren, plaatst het tweede hem aan den top der natuurorde. Zoo teekenen zich reeds in het heidensch denken de twee tegengestelde tendenzen af, die het probleem der verhouding tusschen natuurwetenschap en religie beheerschen.

Als het christelijke denken, na de verbreiding van het evangelie, komt tot de formuleering van zijn geloofsinhoud en van zijn wereldbeschouwing, heeft het zich ook met de Grieksche erfenis te verstaan. Het vindt daarin een schat van natuurwetenschappelijke kennis, maar tevens, en op het allernauwst daarmee verweven, de